

Bogumiła Grzebyk

Uniwersytet Rzeszowski

**ZNACZENIE PRZEDSIĘBIORCZOŚCI KAPITAŁU LUDZKIEGO
W ROZWOJU OBSZARÓW ONW PODKARPACIA**

*THE IMPORTANCE OF THE HUMAN ASSETS ENTERPRENEUSHIP
IN THE DEVELOPMENT OF THE LFA AREAS
OF THE PODKARPACKIE PROVINCE*

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, kapitał ludzki, obszary prawnie chronione

Key words: enterprise, human assets, areas with legal forms of protection

Synopsis. Przedstawiono znaczenie rozwoju przedsiębiorczości w gminach górskich i nizinnych zakwalifikowanych do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) województwa podkarpackiego oraz opinie właścicieli przedsiębiorstw prowadzących swoją działalność w tych gminach na temat wpływu specyficznych czynników na możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego.

Wstęp

Różne rejony kraju wykazują się szybszym bądź wolniejszym rozwojem, zróżnicowaną aktywnością i przedsiębiorczością mieszkańców. Na ogół większą przedsiębiorczość wykazują mieszkańcy miast aniżeli terenów wiejskich, ludzie młodszy i bardziej wykształceni od starszych, z niższym poziomem wykształcenia formalnego, czy też osoby mieszkające w już lepiej rozwiniętych rejonach niż z obszarów rozwojowo opóźnionych [Klepcki, Grzebyk 2004].

Przystąpienie Polski do UE w 2004 r., stworzyło warunki do wyrównywania różnic rozwojowych na obszarach wiejskich dzięki uzyskaniu dostępu do nowych źródeł pomocy finansowej w postaci funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności oraz innych środków UE. Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)¹, które często określane są obszarami opóźnionymi rozwojowo otrzymały dodatkowo wsparcie finansowe dla gospodarstw rolnych jako podstawowych podmiotów realizujących politykę rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Pozostałe podmioty funkcjonujące na takich obszarach poddane są tym samym regułom rynku, co przedsiębiorstwa spoza ONW. Rodzi się zatem pytanie, jak wygląda poziom rozwoju przedsiębiorczości na tych obszarach i jak możliwości dalszego rozwoju postrzegają właściciele przedsiębiorstw. Mając to na uwadze za cel opracowania przyjęto określenie roli przedsiębiorczości na obszarach ONW oraz czynników wspierających i ograniczających rozwój społeczno-gospodarczy takich terenów. W związku z tym, iż obszary ONW w województwie podkarpackim cechują się wysokimi walorami przyrodniczymi, analizie poddano również system obszarów prawnie chronionych występujących na tym terenie. W artykule wykorzystano materiał źródłowy wtórny w postaci opracowań Bazy Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie za lata 2000-2008 oraz wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2008 roku wśród 131 przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą w gminach górskich i nizinnych ONW województwa podkarpackiego. Taki też podział zastosowano poddając analizie zebrany materiał badawczy. Do analizy wyników zastosowano metodę statystyki opisowej, a uzyskane wyniki zaprezentowano w formie graficznej i tabelarycznej.

¹ Zgodnie z Rozporządzeniem Rady (WE) 1257/1999 wyznaczono 3 strefy (grupy) ONW w Polsce, tj. obszary górskie (art.18), obszary nizinne (art. 19) oraz obszary ze specyficznymi utrudnieniami (art. 20). ONW jest instrumentem wsparcia finansowego gospodarstw rolnych, położonych na terenach, na których produkcja rolnicza jest utrudniona ze względu na niekorzystne warunki naturalne. Dopłaty wyrównawcze dla gospodarstw rolnych, położonych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania kompensują istniejące utrudnienia w stosunku do gospodarstw położonych poza strefami ONW. Dopłaty te przeciwdziałają wyludnieniu się obszarów wiejskich i ztracaniu ich rolniczego charakteru [Plan Rozwoju... 2004].

Charakterystyka rejonu badań

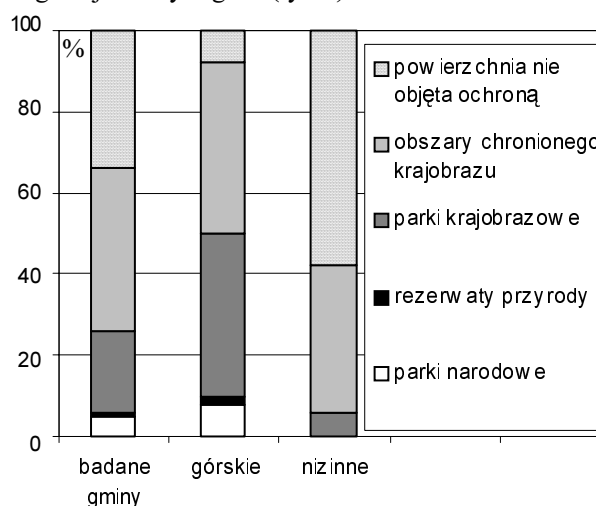
Badane gminy zakwalifikowane do podkarpackich obszarów ONW stanowiły 43% powierzchni ogólnej województwa – w tym gminy górskie 26% a pozostałe 17% to gminy nizinne. W 2008 roku badany obszar zamieszkiwało 310 242 osób, co stanowiło blisko 1% ludności kraju i 15% województwa podkarpackiego. W gminach górskich ludność obejmowała 57%, zaś w nizinnych 43% ogółu ludności zlokalizowanej na badanym obszarze. W latach 2000-2008 wzrosła liczba ludności badanego regionu o 0,2%. Jednak w grupie gmin nizinnych odnotowano spadek o tę samą wielkość, na co miały wpływ: przyrost naturalny i saldo migracji na pobyt stały, a te z kolei ukształtowały zmiany w gęstości zaludnienia. W grupie gmin górskich wystąpiła wyższa dynamika przyrostu liczby ludności. Średnie zaludnienie badanych gmin kształtowało się na poziomie 102 osoby na 1 km², co daje wynik niższy niż średnio w kraju (122 osoby na km²). Należy jednak zaznaczyć dużą rozpiętość wskaźników w poszczególnych gminach, co jest charakterystyczne szczególnie dla obszarów górskich. Inną cechą obszarów ONW województwa podkarpackiego w tym również gmin górskich jest wysoki udział obszarów prawnie chronionych, które zajmowały łącznie 543 864,6 ha², co stanowiło blisko 70% całkowitej powierzchni objętej badaniami i blisko 93% powierzchni obszarów prawnie chronionych rozmieszczonych na obszarach wiejskich województwa podkarpackiego oraz około 5,5% całkowitej powierzchni takich obszarów w kraju. Nie uwzględniając obszarów Natura 2000, w 2008 roku największy udział miały obszary chronionego krajobrazu – 36,5% oraz parki krajobrazowe – 27,3% powierzchni ogólnej badanych gmin (rys. 1).

Analizując udział obszarów przyrodniczo-cennych objętych ochroną w dwóch wybranych grupach należy zwrócić uwagę, iż w gminach górskich blisko 87% powierzchni objętej jest takimi obszarami, natomiast w nizinnych ten udział kształtuje się na poziomie 44% przy średniej dla badanych gmin wynoszącej 70%. W gminach górskich dominującymi formami ochrony są: parki krajobrazowe (39,9%) i obszary chronionego krajobrazu (37%). Ta ostatnia forma dominuje również w gminach nizinnych zajmując 35,8% powierzchni ogólnej. Jedyną formą obszarów prawnie chronionych występującą wyłącznie w grupie gmin górskich, są parki narodowe, które zajmują blisko 9%.

Reasumując należy stwierdzić, iż wzrastający udział powierzchni obszarów prawnie chronionych cechuje gminy górskie charakteryzujące się gorszymi warunkami agroekologicznymi, co w przypadku rolnictwa jest wielkim ograniczeniem. Nie stanowi jednak bariery w rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej. Wykorzystanie zasobu, który ma się do dyspozycji a w tym przypadku wysokich walorów przyrodniczych stanowi podstawowy wyznacznik kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego.

Poziom rozwoju przedsiębiorczość na badanym obszarze

Jednym ze wskaźników stopnia rozwoju gospodarczego gminy jest skala prowadzonej na jej terenie działalności gospodarczej, na co składa się aktywność społeczności lokalnej. Oceniając rozwój przedsiębiorczości w badanych gminach w kategoriach ilościowych można dostrzec dużą dynamikę zjawiska. W latach 2000-2008 zwiększyła się o blisko 20% liczba podmiotów gospodarczych ogółem i o tyle samo jednostek prywatnych (tab. 1). Jednak tempo przyrostu liczby podmiotów w latach 2000-2004, było znacznie większe, jak w przedziale czasowym 2004-2008. Okres czterech lat przed wstąpieniem do struk-

Rysunek 1. Udział powierzchni obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogólnej badanych gmin w 2008 r. Źródło: opracowanie własne na podstawie Bank Danych... 2008.

² stan w dniu 31.12.2008 r.

Tabela 1. Podmioty gospodarcze funkcjonujące w badanych gminach w latach 2000-2008

Wyszczególnienie	Lata		
	2000	2004	2008
Gminy ogółem			
Podmioty gospodarczych ogółem [szt.]	12 730	14 169	15 181
Prywatne podmioty gospodarcze [szt.]	12 118	13 463	14 463
Podmioty gospodarcze osób fizycznych [szt.]	10 685	11 697	12 382
Udział podmiotów gospodarczych osób fizycznych ogólnej liczbie [%]	83,9	82,6	81,6
Podmioty gospodarcze osób fizycznych na 1000 mieszkańców	34,5	37,7	39,9
Gminy górskie			
Podmioty gospodarczych ogółem [szt.]	8386	9024	9440
Prywatne podmioty gospodarcze [szt.]	8046	8610	9023
Podmioty gospodarcze osób fizycznych [szt.]	7158	7509	7736
Udział podmiotów gospodarczych osób fizycznych w podmiotach ogółem [%]	85,4	83,2	81,9
Podmioty gospodarcze osób fizycznych na 1000 mieszkańców	40,7	42,5	43,8
Gminy nizinne			
Podmioty gospodarczych ogółem [szt.]	4344	5145	5741
Prywatne podmioty gospodarcze [szt.]	4072	4853	5440
Podmioty gospodarcze osób fizycznych [szt.]	3527	4188	4646
Udział podmiotów gospodarczych osób fizycznych w podmiotach ogółem [%]	81,2	81,4	80,9
Podmioty gospodarcze osób fizycznych na 1000 mieszkańców	26,4	31,4	34,8

Źródło: jak na rys. 1.

tur europejskich w tym badanym regionie cechował się większym przyrostem liczby podmiotów gospodarczych aniżeli w okresie pełnego członkostwa. Również wysoki udział podmiotów gospodarczych osób fizycznych w podmiotach ogółem w analizowanych latach, choć wysoki w obu grupach gmin wykazywał tendencję spadkową, co może oznaczać postępujący proces koncentracji kapitałowej wyrażający się rosnącym udziałem innych bardziej rozbudowanych form organizacyjno-prawnych przedsiębiorstw. Jednocześnie zaznaczyć należy, że odsetek prywatnych podmiotów gospodarczych w ogólnej liczbie podmiotów, nie ulega w analizowanym okresie istotnym zmianom.

Odsetek podmiotów gospodarczych osób fizycznych w grupie gmin górskich był w 2000 roku blisko dwukrotnie wyższy aniżeli w grupie gmin nizinnych, co można wiązać ze specyfiką obszarów górskich, która wynika z ograniczonych możliwości rozwoju rolnictwa, z historycznych uwarunkowań emigracyjnych, funkcjonowania dwuzawodowości, pracy w szarej strefie i uwarunkowań kulturowych. Mieszkańcy obszarów górskich uznawani są za ludzi ambitnych, przedsiębiorczych, ponieważ funkcjonują w trudniejszych warunkach i pokonują trudności z tym związane.

Specyficzną cechą przedsiębiorczości na obszarach górskich jest jej wymuszony charakter wynikający w dużym stopniu z przekazywanych wzorców życia. Ponadto wykorzystuje ona lokalne zasoby (usługi leśne i przetwórstwo drewna, turystyka z gastronomią), co sprawia, że dla przykładu najbardziej przedsiębiorcza ludność mieszka w gminach tzw. trójkąta bieszczadzkiego, tj. Lutowiska, Cisna, Czarna, których peryferyjne położenie i niski poziom infrastruktury nie stanowią istotnej bariery rozwoju przedsiębiorczości. Należy nadmienić, że z jednej strony drobne gospodarstwa rolne, jakie dominują w omawianym regionie, są siłą sprawczą poszukiwania dochodów pozarolniczych, a z drugiej – skromne dochody rolnicze nigdy nie były źródłem akumulacji możliwej do wykorzystania w uruchamianiu działalności pozarolniczej. Inną specyficzną cechą przedsiębiorczości na obszarach górskich jest prowadzenie działalności gospodarczej nierejestrowanej, a więc w sposób nieformalny. Ekspertsi lokalni szacują, że w związku z tym faktyczny poziom rozwoju przedsiębiorczości jest o 20-40% wyższy. W regionie górskim udział podmiotów gospodarczych działających w szarej strefie przekracza bowiem 10% [Ostromecki, Zajac 2010].

Rozpatrując rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej w kontekście funkcji, jakie pełnią obszary górskie, należy zwrócić uwagę na rosnącą rolę podmiotów ze sfery obsługi ruchu turystycznego. Ruch turystyczny jest zintegrowany z walorami krajobrazowymi, a te w dużym stopniu zależą od gospodarowania człowiekiem w rolnictwie i leśnictwie. Doświadczenia austriackie pokazują, że rozwojowi turystyki towarzyszy rozwój rolnictwa [Czudec 2006]. Zatem wysoki poziom przedsiębior-

czości pozarolniczej, zwłaszcza tej skierowanej na klienta z zewnątrz, może w przyszłości wywołać potrzebę rozwoju rolnictwa, jako warunek dalszego jej rozwoju. Wynika to z uzupełniających się funkcji obu tych form gospodarowania w obszarach górskich. Bowiernie to rolnictwo wzbogaca walory krajobrazowe, zachowuje bioróżnorodność środowiska przyrodniczego, dostarcza surowce wysokiej jakości, kreuje produkt regionalny. Społeczności lokalne, które oparły przedsiębiorczość na ruchu turystycznym coraz mocniej dostrzegają potrzebę i wspierają działalność rolnośrodowiskową i to nie tylko u siebie, ale także na obszarach sąsiadujących. Do rachunku ekonomicznego należy więc wprowadzić wycenę utrzymywania walorów i bioróżnorodności środowiska przyrodniczego. Mechanizm rynkowy, który pozbawił rolnictwo możliwości rozwoju w obszarach górskich, może pośrednio przez rozwój działalności pozarolniczej niejako go reaktywować, przypisując rolnictwu zupełnie nowe funkcje, których waloryzację przeprowadzi społeczeństwo.

Dane empiryczne wskazują, iż w badanym okresie nie doszło do znaczących zmian w poziomie rozwoju przedsiębiorczości. Priorytety polityki rozwoju obszarów wiejskich odnoszące się do tworzenia przedsiębiorstw na tym obszarze nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Zachęty finansowe nie spowodowały rozwijania w większym zakresie małej przedsiębiorczości, co może być niepokojące, gdyż słabo rozwinięty rynek pracy pozarolniczej wobec blokady dochodowej z działalności rolniczej może uruchomić procesy depopulacyjne, jak to ma miejsce w wielu krajach Europy Zachodniej. Przedsiębiorczość w tych regionach jest więc wymuszona.

Czynniki sprzyjające i ograniczające rozwój gmin położonych w ONW w opinii przedsiębiorców

Wśród właścicieli przedsiębiorstw prowadzących swoją działalność na obszarach ONW największą grupę stanowiły osoby w wieku 41-50 lat (36%). Jednak w grupie gmin nizinnych dominowały osoby młodsze, tj. do 40 roku życia. W tej również grupie znalazła się większa liczba osób z wyższym wykształceniem (20%). W ponad 72% właścicielami przedsiębiorstw byli mężczyźni.

Respondenci zapytani: co zadecydowało o tym, iż prowadzą działalność gospodarczą właśnie w danej gminie, wskazywali na dwa główne czynniki: posiadanie obiektu na własność (48,1%) i brak konkurencji (34,4%). Te odpowiedzi znalazły się na dwóch pierwszych miejscach w analizowanych grupach gmin (tab. 2).

Dodać jednak należy, iż przedsiębiorcy z gmin nizinnych przy wyborze miejsca w mniejszym stopniu kierowali się niską ceną najmu, natomiast w większym stopniu wskazywali na koncentrację popytu. Na ten właśnie czynnik wskazywała ponad 1/3 badanych przedsiębiorców. Można zatem stwierdzić, iż właściciele wszystkich badanych przedsiębiorstw nastawieni są na stabilizację i bezpieczeństwo niż skłonni do konkurowania ze sobą i innymi, większymi firmami na rynku.

Tabela 2. Czynniki* mające wpływ na lokalizację badanego podmiotu

Wyszczególnienie	Przedsiębiorstwa zlokalizowane na obszarze gmin [% wskazań]		
	górkich	nizinnych	razem
Posiadanie obiektu na własność	46,5	50,0	48,1
Brak konkurencji	31,0	38,3	34,4
Koncentracja popytu	22,5	33,3	27,5
Niska cena zakupu/najmu	14,1	10,0	12,2
Przypadek	7,0	8,3	7,6
Inne	5,6	5,0	5,3

* respondenci mogli wybrać więcej niż 1 odpowiedź
Źródło: badania własne.

Tabela 3. Czynniki ograniczające rozwój społeczno-gospodarczy gminy* w opinii właścicieli badanych przedsiębiorstw

Wyszczególnienie	Przedsiębiorstwa zlokalizowane na obszarze gmin [% wskazań]		
	górkich	nizinnych	razem
Brak kapitału	60,6	66,7	63,4
Bierność mieszkańców	46,5	41,7	44,3
Odległość od ośrodków gospodarczych	33,8	26,7	30,5
Niska skuteczność pozyskiwania środków UE	29,6	28,3	29,0
Słaby rozwój infrastruktury	42,3	10,0	27,5
Słaba aktywność samorządu	26,8	31,7	26,0
Brak promocji regionu	15,5	35,0	24,4
Występowanie obszarów prawnie chronionych	23,9	15,0	19,8
Przepisy dotyczące ochrony środowiska	22,5	13,3	18,3

* respondenci mogli wybrać więcej niż 1 odpowiedź
Źródło: badania własne.

Przyjmując, że właściciele przedsiębiorstw są najlepiej zorientowani na czynniki ograniczające rozwój gospodarczy gminy w której prowadzą działalność gospodarczą, poproszono, aby wskazali na najważniejsze według nich utrudnienia. W pierwszej kolejności respondenci wymieniali: brak kapitału i bierność mieszkańców (tab. 3).

Właściciele firm funkcjonujących na obszarach ONW Podkarpacia widzą, co prawda ograniczenie w postaci niskiej skuteczności pozyskiwania środków UE, ale już znacznie mniejszy wpływ przypisują niskiemu poziomowi wykształcenia. Podkreślić ponadto należy, iż pozostałe czynniki wskazywane przez respondentów nie były tak samo ważne dla wybranych grup gmin. O ile przedsiębiorcy z gmin górskich do głównych utrudnień zaliczyli słaby rozwój infrastruktury, to dla właścicieli gmin nizinnych bardzo ważnym ograniczeniem było brak promocji gminy i słaba aktywność samorządu. W gminach górskich wskazywano ponadto na ograniczenia związane z występowaniem obszarów prawnie chronionych oraz przepisy dotyczące ochrony środowiska. Natomiast dla przedsiębiorców gmin nizinnych ważniejszymi ograniczeniami były: niska skuteczność pozyskiwania środków UE i odległość od dużych ośrodków gospodarczych.

Podkreślić należy, że przedsiębiorcy prowadzący swoją działalność na obszarach ONW zdają sobie sprawę z wpływu ograniczeń na rozwój społeczno-gospodarczy, co jest bardzo ważne z punktu widzenia poszukiwania możliwości ich niwelowania.

Podsumowanie

Wydzielenie obszarów ONW wiąże się z uznaniem potrzeby podtrzymania rolniczego użytkowania terenów zagrożonych marginalizacją, które nie są w stanie konkurować z nowoczesnym intensywnym rolnictwem. Należy jednak zauważyć, iż warunkiem rozwoju takich obszarów jest uzupełnianie dotychczasowej funkcji rolniczej działalnością pozarolniczą, gdyż bez tego takie narzędzie jak system dofinansowania ONW nie wyrówna regionalnych dysproporcji. Dlatego też rozwój przedsiębiorczości należy uznać za podstawową konieczność rozwojową, mogącą w znaczny sposób ograniczyć zagrożenie marginalizacją. Bardzo ważną rolę będzie tu odgrywać aktywność społeczności lokalnej, przedsiębiorców ich poziomu wykształcenia i motywacji do pogłębiania wiedzy i umiejętności. Rola przedsiębiorczości dotyczy stymulowania przemian strukturalnych i procesów modernizacyjnych każdej gospodarki, w tym również lokalnej. Zachodzi ścisła zależność pomiędzy rozwojem przedsiębiorstw a rozwojem regionu.

Literatura

- Bank Danych Regionalnych 2000-2008. GUS, Warszawa.
- Czudec A.** 2006: Turystyka i rolnictwo – wzajemne relacje i ich znaczenie dla rozwoju regionu górskiego. *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, z. 53.
- Klepacki B., Grzebyk B.** 2004: Czynniki wspierające i ograniczające rozwój przedsiębiorczości na obszarach prawnie chronionych. [W:] *Przedsiębiorczość i marketing szansą rozwoju obszarów wiejskich* (red. S. Urban). AE, Wrocław, s. 49-60.
- Ostromięcki A., Zajac D.** 2010: Sytuacja demograficzna a gospodarka karpackiego regionu górskiego. [W:] *Czynniki kształtujące konkurencyjność regionu górskiego (na przykładzie polskich Karpat)* (red. A. Czudec). Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, s. 46.
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich dla Polski na lata 2004-2006. 2004: Wyd. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Rozporządzenie WE 1257/1999 z 17 maja 1999 roku w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez EAGGF.

Summary

Results of the research have proved that communities qualified for the Podkarpackie LFA areas constituted 43 % of the overall area of the province – 26 % for mountainous communities and 17% for lowland communities. The number of population of the area under research increased only by 0,2% in the years 2000-2008. However, among the lowland communities a decrease of the same amount was noticed. The birth rate and the balance of migration for permanent residence, which in turn have shaped changes in the population density, could have influenced it.

The years 2000-2008 saw an increase by 20% of the economic subjects in total and by the same amount the number of private units. Also high participation of the economic subjects of individuals among subjects in total has been noticed. The mean of the factor of saturation by economic subjects for the communities under research in 2008 amounted almost to 40 economic subjects for 1000 inhabitants and was higher by over 15% when compared with 2000. It is a positive outlook for development of this region.

Furthermore, the analysis has established that the greatest group of owners of enterprises functioning in the LFA are in the 41-50 age bracket (36%). In lowland communities the most numerous group consists of younger people, below 40. Secondary education was found in 55% of the surveyed. When asked about factors which were all-important for running business activity in a particular community, the respondents pointed out owning premises as well as lack of competition. Among the most significant factors limiting social-economic development the entrepreneurs listed: lack of capital, passivity of inhabitants and distance from cities.

Adres do korespondencji:

dr Bogumiła Grzebyk
Uniwersytet Rzeszowski
Katedra Polityki Gospodarczej
Wydział Ekonomii
ul. Ćwiklińskiej 2
35-601 Rzeszów
tel. (17) 872 16 85
e-mail: bogrze@univ.rzeszow.pl